

KUTADGU BİLİG'DE İKİ AYRI BİÇİMDE TRANSKRİPSİYONLANMIŞ ARAPÇA VE FARŞÇA KÖKENLİ KELİMELERİN BİRLEŞTİRİLMESİ

HALİL ERSOYLU

Yakın zamanlara kadar *Kutadgu Bilig*'deki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yüz ile yüz yirmi arasında olduğu kabul edilirken, bu konuda V. Millî Türkoloji Kongresi'nde sunduğumuz bir bildiri ile, anılan yabancı kaynaklardan *Kutadgu Bilig*'de bulunan kelime sayısının dört yüzü aştığı; eserin dizininde görülebileceği gibi, madde başı durumundaki kelimelerin ise iki bin sekiz yüzü geçtiği¹ göz önüne alındığında, aşağı yukarı *Kutadgu Bilig*'deki her yedi kelimedenden birinin Arapça veya Farsçadan geldiği ortaya konulmuştu². Bu kelimeler, yalın veya ekli birer isim olarak kullanıldıktan başka, birleşik fiil çekimine³ kadar girerek çeşitli cümle unsurları halinde *Kutadgu Bilig* mısralarında yerlerini almış bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig metninin edisyon - kritiği yapılırken Arapça ve Farsça kökenli kelimeler için tutulan yol, bizzat, R. Rahmeti Arat'ın belirtmiş olduğu üzere "XI. asırdaki telâffuz şekillerine sıkı bir surette bağlanmak gayretinden ziyade, metinden mümkün olduğu kadar geniş bir okuyucu zümresinin kolayca istifade etmesi maksadı göz önünde tutulmuş⁴" bulunulmak şeklindedir.

Bu incelemede, yalnızca, *Kutadgu Bilig* I'de bulunan ve iki, farklı fonetik yapıda transkripsiyonu yapılmış olunan Arapça, Farsça kelimeler üzerinde durulacak ve bir tesbit, bir transkripsiyon birliği sağlanılmasına çalışılacaktır.

¹ R. Rahmeti Arat *Kutadgu Bilig III, İndeks*, (yayıma hazırlayanlar : Kemal Eraslan - Osman Sertkaya - Nuri Yüce), İstanbul, 1979, s. VI.

² Halil Ersoylu, "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı : 27, Aralık 1983, İstanbul. *Kutadgu Bilig*'deki Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle ilgili bazı bilgi ve görüşlere şu makale ve eserlerde de yer verilmiştir : Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu - Belleten*, no: 178, yıl : 1982, Ankara; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul 1972 (2. bas.); A. Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara, 1972; İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul, 1980; Numan Külekçi, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, İstanbul, 1980.

³ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri - Fiil -*, Ankara, 1984.

⁴ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Ankara, 1979 (2. bas.) s. XLIII.

1 düşman, düşman : Kutadgu Bilig I'de sekiz yerde "düşman" ve altı yerde de "düşman" olarak alınan Farsça asıllı düşmān (دشمان), muhaffefi ve ince şekli : (دشمن) kelimesinin ilk hece ünlüsü, ister Uygur harfli yazmada olsun, isterse Arap harfli nüshalarda olsun, her hangi bir harfle, veya sembolle karşılanmamıştır. Zaten, bu özellik Arat transkripsiyonunda da anılan kelimelerdeki u veya ü'nün altına bir nokta konulmak suretiyle belirtilmiş bulunmaktadır. Bunun sonucunda da "düşmān" kelimesinin ilk hece ünlüsünü kalın veya ince olarak belirlemek imkânı ortadan kalkmaktadır. Fakat, aynı kelimenin ikinci hecesinin, Arap harfleriyle istinsah edilmiş olan, gerek Fergana (kısaltması : B) ve gerekse Mısır nüshasında (kısaltması : C) görülen yazılışlarının hepsi de -istisnasız bir şekilde- mîm (م) ve nûn (ن) ile dir. Yani, bu iki sesin arasında, heceyi kalın ünlülü okutacak bir elif (ل) bulunmamaktadır. Bu durumda, ikinci hecenin ince ünlülü okunması ve dolayısıyla da birinci hecenin yalnız, ince ünlülü alınması gerekmektedir. Kelimenin "düşmen" şeklinde kabul edilmesi ile *Kutadgu Bilig I* metnindeki ikili tesbit de ortadan kalkacaktır. *Kutadgu Bilig* gibi, -değil yabancı kelimelerdeki var olan aslî ünlüleri yazmamayı- Türkçe kelimelerdeki, hattâ, klişe eklerdeki ünlüleri dahi genellikle yazıya geçiren bir imlâyı esas almış bir eserin, özellikle Arap harfleri ile olan nüshalarında "düşman" veya "düşman" şeklindeki bir kelimenin son hece ünlüsünün, geçtiği on dört yerde de yazılmamış, yani, kayda geçirilmemiş olduğu beklenemez. Bu kelimenin Farsçada "düşmān" ve "düşmen" olarak iki şeklinin bulunduğu bilinmektedir⁵. Aslî şeklinde kalın ünlü bulunduran gül-âb kelimesi *Kutadgu Bilig*'de کلف imlâsı ile kaydedilmiş⁶ olduğundan *Kutadgu Bilig I* metninde ince ünlülü olarak "gülef" şeklinde tesbit edilmiştir⁷. Farklı bir sebebe dayansa da böyle bir imlâ, yabancı asıllı kelimelerdeki bu tür kalın ünlülerin yazıda sembolle, harfle karşılanıldığını gösteren bir örnek olmaktadır. Bunun dışında, aynı gül-âb aslından gelerek metinde bulunduğu üç mısra sonunun ikisinde "şerab"⁸ birinde de "mizab"⁹ ile kafiyelenmiş olan ve ikinci hecesinde elif (ل) taşıyan imlâsı (: جلاب) dolayısıyla "cûlab" halinde *Kutadgu Bilig I*'de transkripsiyonu yapılan kelimenin de ikinci hecesinin kalın ünlülü kabul edilmesi, söz konusu durum için dikkat çekici bir doğrulayıcı olmaktadır.

2 emin, imin : (< A. emîn), *Kutadgu Bilig*'de bu kelimenin ilk hecesi, B ve C nüshasında bir tek istisna dışında hep dar ünlülü olarak yazılmıştır. ايمين imlâsı içinde görülebileceği gibi, kelimedeki ilk hecenin elif (ل)

⁵ Steingass, *Persian - English Dictionary*, Norfolk, 1977 (altıncı baskı), pp. 526.

⁶ *Kutadgu Bilig - Tıpkıbasım II*, Fergana nüshası, İstanbul, 1943, s. 404, 408; *Kutadgu Bilig - Tıpkıbasım III*, Mısır nüshası, İstanbul, 1943, s. 336, 340.

⁷ *Kutadgu Bilig I*, s. 560, beyit : 5639; s. 565, beyit : 5697.

⁸ *Kutadgu Bilig I*, s. 123, beyit : 1060; s. 301, beyit : 2904.

⁹ *Kutadgu Bilig I*, s. 467, beyit : 4656.

ve ye (ي) ile yazılmış olması bu darlaştırmanın açık belirtisidir. Bazı yapım ve çekim eklerini alarak veya Türkçenin çeşitli yardımcı fiilleri ile birleşik fiil yapısına girerek *Kutadgu Bilig*'de on dört yerde kullanılış alanına çıkan, ilk hece ünlüsü darlaştırılmış bu kelimenin anılan hecesi, eserin yazıldığı aruz vezninin fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün, fa'ül şeklindeki kalıbına göre, ancak, üç mısra (444., 5062. ve 5546. beyitlerdeki) uzun (kapalı) heceli olmasını, geriye kalan kullanılışlarında da hep kısa (açık) hece değeri taşımasını gerektirmektedir. Fakat, imin'in ilk hecesinin Arap harfleri ile sürekli elif ve ye'li yazılması, kelimenin aslı imlâsına aykırı yazılışta olmasının dışında, o heceyi aruz ölçüsüne göre kapalı duruma getirmekte, yani, uzatmaktadır. Tabii ki, bunun sonucunda da -normal değerlendirmeler içinde- mısranın vezni bozulmaktadır. Aynı kelimenin *Kutadgu Bilig*'in 5532. beyitindeki "eminiğ hıyanet bile katmağıl" kullanılışı *Kutadgu Bilig*'in Arap harfleriyle olan iki nüshasında da aynı çeşit müstensih yanlışından doğmuş bir yazılışla امينك (: eminiğ) biçimindedir. Eserin bütünündeki "imin" yazılışları dikkate alınarak imlâsı, zaten, bilinen üç yazmada da yanlışlık bulunduran bu kaydın diğerleri gibi "imin" alınması ve kelimenin çekim eki ile birlikte "iminig" olarak transkripsiyonu yoluyla "emin, imin" ikililiğindeki birliğin sağlanması uygun olacaktır. Benzer kelime veya şeklin bu tür imlâ yanlışlarına yol açması *Kutadgu Bilig*'de de görülmektedir. Nitekim, 2943. beyitin ikinci mısrasında yer alan Türkçe "em" (: ilâç) kelimesinin çekim eki almış "emin" şeklinin yazılışı B nüshasında امين (: emine) iken, C nüshasında -her halde Arapça emine'in *Kutadgu Bilig*'deki yazılış şekli olan "imin" ile karıştırılması sonucunda- امين "imin" biçiminde yanlış yazılmıştır. "*Kutadgu Bilig*'in diğer nüshaları arasında, imlâ, okunuş ve anlayış bakımından, en kıymetsiz nüshası"¹⁰ olan Uygur harfli Herat yazmasında da buna benzer veya daha kötü yanlışlıklara rastlanılmaktadır. Buna örnek olarak, yukarıda ele alınan "eminiğ" imlâsı üzerinde durulabilir : Bu kelime, belki de, Türkçe "em"le o derecede karıştırılmış olunacak ki, aynı yazmada bir bütün halinde yazılan "imin" bu kelimedede parçalanarak "em-i-nig" biçiminde kaydedilmiştir.¹¹

3 h^van-salar, hon-salar : "Asıl nüshada bulunmayarak, sonradan ilâve edilmiş olmaları pek muhtemel"¹² diye kabul edilen başlıklardan "fihristü'l-ebvab"ın 40. babındaki "aş başcısı hon-salar negü teg kerekin ayur"¹³ cümlesi ile "Ögdülmiş iligke aş başcı h^van-salar negü teg kerekin ayur"¹⁴ geçen bu birleşik kelimenin, Arap harfleriyle yazılı B ve C nüshasındaki imlâsı خوان سالار şeklindedir. Her iki nüshadaki imlâda bulunan vâv-ı

¹⁰ *Kutadgu Bilig I*, s. XXXIV.

¹¹ *Kutadgu Bilig - Tıpkıbasım I*, Viyana nüshası, İstanbul, 1942, s. 157.

¹² *Kutadgu Bilig I*, s. XLIV.

¹³ *Kutadgu Bilig I*, s. 13.

¹⁴ *Kutadgu Bilig I*, s. 294.

ma'dûlenin yanında yer alan elifin (l) varlığı, bu birleşik kelimenin “h^vansalar” transkripsiyonu biçiminde olmasını ve *Kutadgu Bilig I* ile dizinindeki iki ayrı tesbitin birleştirilmesini gerektirmektedir.

4 hayl, hil : (< A. hayl), *Kutadgu Bilig I*'de bir mısırada, Arapça aslında olduğu gibi¹⁵, altı mısırada da (toplam yedi kez geçmektedir.) “hil”¹⁶ şeklinde transkripsiyonu yapılmış olunan bu kelimenin 652. beyitte “küdezigil” ve 4064. beyitte de “il” ile kafiyelendiği görülmektedir. Bu kelime, B ve C nüshalarındaki geçtiği bütün yerlerde hep hu (خ), ye (ي) ve lâm (ل) harfleri ile (حیل) yazılmıştır. İmlâsı aynı olan bu kelimenin kafiye vesaire gibi sebeplerle “hil” şeklinde tesbit edilmesi durumunda, 2323. beyitin ilk mısrasındaki (“kerek hayl başınğa bu bir kaç kılığ”) “hayl”in de “hil” olarak transkripsiyonlanması gerekmektedir. Bu kelimeye rastlayan aruz cüzü fa'ülün'ün son hecesi –klâsik ölçüler içinde– göz önüne alınsa dahi “hayl”in değil, “hil” şeklinin uygun düşeceği görülecektir. Metinde, ancak, iki kez kafiye halinde kullanılan, beş defa da mısra içinde geçtiği halde, bir tercih meselesi olarak “hil” biçimi alınan yabancı asıllı bu kelimenin, 2323. beyitteki mısra içi kullanılışının da, yine, “hil” şeklinde transkripsiyonlanılması için her hangi bir sebep bulunmamaktadır.

5 kağaz, kağıd : *Kutadgu Bilig* metni içinde yalnız dört defa geçen Farsça “kâğaz kâğız (: کاغذ), kâğad, kâğıd (: کاغاد)”¹⁷ kelimesi *Kutadgu Bilig I*'de iki, farklı transkripsiyonlu olarak alınmış, buna bağlı olarak da *Kutadgu Bilig III (İndeks)*'te de iki ayrı madde başı yapılmıştır. Bu kelimenin geçtiği dört ayrı mısradaki imlâsı 3714. ve 3896. beyitlerin B nüshasındaki karşılığında کاغذ yazılışında olduğu halde, 1342. ve 3187. beyitlerdeki imlâsı کاغد şeklindedir. Sözü edilen kelimenin C nüshasındaki imlâsı ise (3187. beyit bu yazmada bulunmamaktadır.) tam bir kararlılık içinde ve hep کاغد halindedir. Uygur harfli yazmada “kağat” ve “kağaz” gibi, kelimedenden oldukça uzak yazılışları da bulunmaktadır. Bütün bunların değerlendirilmesi sonucunda, bu kelimenin Arap harfleriyle tesbit edilmiş toplam yedi değişik imlâhî şeklinden beşinin birleşmiş olduğu yazılışı (: کاغذ) esas almak, daha yerinde bir tercih olmalıdır. 1342. beyitte, gerek B nüshasındaki کاغر, gerekse C nüshasındaki aynı olan کاغد imlâsındaki ikinci hecenin işaretlenilmiş esresi,¹⁸ bu hece ünlüsünün geniş değil, dar olarak okunulması gerekliliğine ışık tutmaktadır. Böylece, *Kutadgu Bilig I*'de “kağaz” ve “kağıd” şeklinde tesbit edilmiş bulunan kelimenin, bu ayrı, iki şeklinin birleştirilerek “kağıd” biçiminde transkripsiyonlanması gerekmektedir.

¹⁵ *Kutadgu Bilig I*, s. 267, beyit : 2323.

¹⁶ *Kutadgu Bilig I*, s. 81, beyit : 652; s. 246, beyit : 2323; s. 267, beyit : 2537; s. 267, beyit : 2539; s. 269, beyit : 2559; s. 410, beyit : 4064; s. 417, beyit : 4139.

¹⁷ *Steingass*, pp. 1006.

¹⁸ *Kutadgu Bilig - Fergana nüshası*, s. 108, beyit : 6; *Kutadgu Bilig - Mısır nüshası*, s. 62, beyit : 9.

6 sır(r), sır(r) : *Kutadgu Bilig I* metninde ikili olarak transkripsiyonu yapılmış kelimelerden biri de, günümüzdeki Türk dilinde dahi canlılığını korumakta bulunan Arapça asıllı “sırr” kelimesidir. *Kutadgu Bilig*'de değişik yirmi mısradaki geçen bu kelimenin, on dokuzu kalın ünlülü [sır(r)], biri ise ince ünlülü olan [sır(r)] biçiminde tesbit edilerek eserin dizininde de iki madde başı yapılmış, kalın şekillisine “(A.) sır, gizli söz”¹⁹ anlamı verildikten sonra “bk. sır(r)” denilerek, anılan kelime için “(A.) sır, hikmet”²⁰ karşılığı gösterilmiştir. Kelimenin sır(r)²¹ halinde kabul edildiği tek mısranın (: “meniñdin şükür kıl sañga sen sıra”) ²² bugünkü Türkiye Türkçesine yapılan çevirisinde Arat, *Kutadgu Bilig* dizininde de kabul etmiş olduğu anlamı (: “hikmet”) kullanmış, geriye kalan ve mısralarda pek çoğu “köñgöl sırrı” tamlaması içinde geçen şekiller için ise hep “sır” karşılığını vermiştir.²³ *Kutadgu Bilig*'de bulunan bu kelimenin, kendi çağında, kalın mı, yoksa ince ünlülü mü olduğunu inceleyebilecek türdeki ekli kullanılışına, ancak, bir mısradaki rastlanılmaktadır : “20 ay sırğa yakın ay köñgölke ediz”²⁴. Söz konusu edilen kelimenin bu mısradaki kullanılışı sırasında almış bulunduğu datif ekinin, hem Uygur harfli yazmada (: sır-ğa), hem de Arap harfli nüshalarda (B'de سرقا, C'de سرقا) kalın ünlü taşıdığı, dolayısıyla, istisnasız olarak kalın ünlülü ek taşımakta bulunan bu kelimenin – normal durumda – yapısındaki ünlünün de kalın okunacağı açıktır. Zaten, *Kutadgu Bilig I*'de de kelime bu geçtiği yer içinde kalın ünlülü (kökü ve eki ile birlikte) tesbit edilmiştir. Kelimenin *Kutadgu Bilig*'deki yirmi kullanılışı içinde yer alan biri, doğrudan doğruya mısra sonunda geçmekte ve “bir” kelimesi ile kafiye oluşturmaktadır : “505 iligke yakın haş hacib erdi bir/ayı ersig ilig bile sözke sır”²⁵. Aynı kelimelerin birbirleriyle, 392. beyitte redif olan bir eki (: “..... bire/.....sıra”) ²⁶ ve 998. beyitte de redif durumunda bulunan bir kelimeyi (: “..... sır ol/ bir ol”) ²⁷ olarak yine kafiyelendikleri görülmektedir. Bu durumda “sır” kelimesinin kafiye olarak geçtiği yerlerde bile – üstelik aynı kelime ile – farklı ünlülü tesbit edilmiş bulunulması, herhangi bir ses-kafiye uyumu-tamlığı kaygısı taşınmadığını da ortaya koymaktadır. Bütün bunların sonucunda, sözü edilen kelimenin “hikmet” anlamı ile karşılanıldığı 392. beyitte dahi, kalın

¹⁹ *Kutadgu Bilig III*, s. 397.

²⁰ *Kutadgu Bilig III*, s. 399.

²¹ Parantez içinde verilen “(r)”nin gerçekte bir gereği yoktur. Çünkü, geçtiği tek yerde tek r'li olması – zaten, alışılmış olduğu üzere – söz konusudur.

²² *Kutadgu Bilig I*, s. 53, beyit : 392.

²³ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Ankara, 1974 (2. bas.), s. 103, beyit : 1301; s. 197, beyit : 2658; s. 198, beyit : 2677 v. b. gibi.

²⁴ *Kutadgu Bilig I*, s. 19, beyit : 20.

²⁵ *Kutadgu Bilig I*, s. 65, beyit : 505.

²⁶ *Kutadgu Bilig I*, s. 53, beyit : 392.

²⁷ *Kutadgu Bilig I*, s. 117, beyit : 998.

ünlülü alınarak “sır” biçimi ile transkripsiyonlanması yerinde olacaktır. Ayrıca, “hikmet” anlamı ile de geçse, kelimenin yine, Arapça kökenli sir (r)’den geldiği bilinmektedir. ²⁸ Nihayet, “sira”daki ekin kalın ünlülü oluşu, eğer, *Kutadgu Bilig I’de* ye alan “Düzeltilmeler”e girmemiş bir yanlışlık değilse, “sır”ın ünlüsünün de aynı “Düzeltilmeler”de gösterilmemiş bir dizgi yanlışlığı olduğunu – her ne kadar “sira” yazılışı *Kutadgu Bilig I’in* dipnotunda bile bulunmakta ise de – kabul etmek, ikili tesbiti meydana getiren başka bir sebep olabilir.

7 tamam, temām : Bir mısra içi ²⁹ ve bir de mısra başı ³⁰ kullanımının dışında, *Kutadgu Bilig* metninin (manzum mukaddime de dahil) değişik sekiz beyitinde yalnız mısra sonunda gelerek, bir dörtlük oluşturan 5431. ile 5432. beyitlerdeki redif durumunun yanı sıra, diğer beyitlerde hep kafiye meydana getiren bu kelimenin de ikili bir fonetik yapı içinde transkripsiyonlandığı görülmektedir. Arapça asıllı bu kelimenin, Arap harfleriyle istinsah edilmiş *Kutadgu Bilig’in* Fergana ve Mısır nüshalarındaki yazılışları, hiç bir istisna bulunmadan hep aynıdır : *كُتَادْغُو بِيْلِيْغِ I’deki* “Düzeltilmeler” cetvelinde, “tamam” biçiminde transkripsiyonu yapılmış olunan 5060., 5431. (burada iki kez geçmektedir.) ve 5432. beyitlerdeki kullanımın “temām” olarak düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ama, yine, aynı metindeki 5065., 5665. ve 6185. beyitlerde bulunan “tamam”lar için her hangi bir düzeltme yoktur. Arapça “temām” ³¹ kelimesinin Türk dilinin fonetik damgası ile aldığı ve hâlâ geçerli olan “tamam” biçimini, – *Kutadgu Bilig I’deki* yabancı kökenden gelen benzer durumlu örneğin tesbitini de (hava < A. hevā) gözönüne alarak – tercih etmek, her halde uygun düşecektir. Tabii, bu “tamam” biçimi, mısra içi ve başında kullanılmış “temām” için de geçerli olacaktır. Bu kelime, *Atabetü’l-Hakayık* metninde “tamam” şeklinde transkripsiyonlandığı gibi, aynı eserin “Tahlilî fihrist”ine de, yine, “tamam” biçimi ile alınmıştır ³².

8 zamane_o, zeman_o : *Kutadgu Bilig* metninin transkripsiyonunda kullanılan sisteme göre “Türk alfabesinde yazıda işaret edilmeyen a sesi” ³³ (: a) ile 1983., 4926. ve 4930. beyitlerdeki “zamane” ve 4088. beyitin birinci mısrasındaki iki yerde “Türk alfabesinde yazıda işaret edilmeyen e sesi” ³⁴ (: e) ile “zeman_o” şeklinde tesbit olunan – aynı – kelimelerden biridir. Metinde iki şekilli olarak ve dolayısıyla *Kutadgu Bilig III (İndeks)*’te de

²⁸ Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople, 1890, pp. 1047, § sirr.

²⁹ *Kutadgu Bilig I*, s. 38, beyit : 225.

³⁰ *Kutadgu Bilig I*, s. 644, beyit : 6529.

³¹ *A Turkish and English Lexicon*, pp. 591, § temām, vulg. tamam.

³² R. Rahmeti Arat, *Atabetü’l-Hakayık*, İstanbul, 1951, s. 80, mısra : 499; s. LIX.

³³, ³⁴ *Kutadgu Bilig I*, s. XLV.

iki madde başı kelime düzenlemesi içinde³⁵ verilen bu kelime bilindiği gibi Farsça kaynaklıdır³⁶. Kelime, Arap harfleriyle, B ve C nüshalarındaki değişmeyen imlâsı ile زمانه biçiminde kaydedilmiştir. Böyle bir imlâdan “zamanə” veya “zemanə” okunuşunu çıkarabilmek elbette ki mümkün değildir. Hele, bir kaçını yukarıdaki sıraya göre birinci çeşitten, bir kaçını da ikinci çeşitten olarak belirleyebilmek ise hiç mümkün değildir. Bu durum karşısında bu kelimenin de ikili okuyuş ve tesbitinden vaz geçmek gerekmektedir³⁷. Yalnız, bu kelimenin ilk hece ünlüsünün kalın mı, yoksa ince mi alınacağıнын kesin bir belirleyicisi olmadığı gerçeğinden yola çıkarak, tercihin, hâlen kullanılagelen biçime doğru yöneltilmesi, yani, “zemanə” transkripsiyonunun kabul edilmesi, her halde uygun olacaktır.

9 çögen : (< F. çevgân), *Kutadgu Bilig* metninin birinde mısra içinde, diğerinde mısra başında olmak üzere iki ayrı beyitine serpilmiş olarak yer alan bu kelimenin ek almış imlâsı, hem Uygur harfli yazmasında, hem de Arap harfli nüshalarında birbirinden farklıdır. Uygur harfli yazmada Arat'ın *Kutadgu Bilig I*'in dipnotunda belirttiği gibi³⁸ “çoğan-ka”, Arap harfli istinsahlardan B'de جوکان کا, C'de جوکان تا şekillerinde kaydedilmiş olan bu kelimenin aynı çeşit çekim eki; kalın (-ka) ve ince ünlülü (-ke) olarak iki şekillilik göstermektedir. Viyana ve Mısır nüshalarında, kelimedeki kalın şekilli eke karşılık, yalnız Fergana nüshasındaki yazılıştta ince ünlü taşıyan şeklin bulunması, tercihin bu kelimedede “-ka” tarafında olduğunu göstermektedir. Zaten, Arat da, *Kutadgu Bilig I*'de Mısır nüshasındaki yazılışı nüsha farkı diye belirtirken kullandığı “çögen (çavgan?) -ka”³⁹ ifadesinde görülebileceği üzere bir tereddüde yer vermiş bulunmaktadır. Kalın ünlülü ekin, normal olarak, kendisinden önceki ünlünün kalın olması durumunda gelebileceği gözönüne alınırsa, bu kelimenin “çögenke”⁴⁰ değil, “çevganka” veya “çavganka” biçiminde tesbit edilmesinin uygun olacağı ortaya çıkar. Bu durumdaki kelimenin ilk hecesinin, vezindeki açık heceye (fa'ülün'e) uymaması söz konusu olursa da, eserde, zaten, Arapça, Farsça ve hattâ Türkçe pek çok kelimenin aynı zihafından kurtulamamış olduğu bir gerçektir.

³⁵ *Kutadgu Bilig III*, s. 564.

³⁶ *Steingass*, pp. 621; *A Turkish and English Lexicon*, pp. 1013; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1984 (6. bas.), s. 1416; *Kutadgu Bilig III*'te kelime, iki madde başında da Arapça diye gösterilmiştir.

³⁷ Bu ikili tesbite, *Kutadgu Bilig III*, *İndeks* dışında, *Kutadgu Bilig II*, *Çeviri*'de de rastlanılmaktadır: zamanə okunuşu ile ilgili olarak “zamâne yayı” (*Kutadgu Bilig II*, *Çeviri*, s. 355.); zemanə okunuşu için ise “zemânedirler, zemâne ile” (*Kutadgu Bilig II*, *Çeviri*, s. 296.) yazılışı görülmektedir. Ayrıca, bu ikililiğe *Atabetü'l-Hakayık*'ın metnindeki “zamanəng-mı (R. Rahmeti Arat, *Atabetü'l-Hakayık*, İstanbul, 1951, s. 55, mısralar: 407. ve 408.) tesbiti ile, onun “Söz ve ekler fihristi - Tahlilî fihristi”nde yer alan “zemanə.” (a. g. e., s. LXXVI.) kullanılışında da rastlanılmaktadır.

^{38,39} *Kutadgu Bilig I*, s. 276, § 2635.

⁴⁰ *Kutadgu Bilig I*, s. 276, beyit : 2635.

Kutadgu Bilig'in edisyon - kritiğinde tek şekilli olarak alınmış bululsu dahi, kelimenin B ve C nüshalarındaki yazılışına bakıldığında, *Kutadgu Bilig I*'e alınan değil, alınmayan biçimin tercih edilmesi gerektiği inancından doğan bir tür iki şekillilik dolayısıyla, burada, “tejik” kelimesini de ele almak yerinde olacaktır.

10 tejik : *Kutadgu Bilig I* metninin dört mısrasında⁴¹ da “tejik” olarak transkripsiyonu yapılan kelimenin Fergana ve Mısır nüshalarındaki imlâsı hep aynı olup تازيك şeklinde. Eserin bütününde, asıl metin içinde ancak dört yerde kullanılmış olan bu kelimenin bütün yazılışlarında ilk hece ünlüsü olarak kaydedilen elifin (l) ilgili heceyi kalınlaştıracağı, kalın ünlülü okutacağı açıktır. Bu yüzden kelimenin “tajik” olarak tesbiti yerinde olacaktır. Zaten, eserin Mısır nüshasındaki manzum mukaddimede yer alan aynı kelimenin bir ünsüz fazlasıyla da olsa, ilk hecesindeki elif (l) getirilmeden تزجكجا (tejcikçe) biçimindeki imlâsı⁴², kendisinin ince ünlülü, elif (l) getirilen ve daha önce ele alınan biçimdeki yazılışın da kalın ünlülü kabul edildiğinin bir işareti olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eserde iki yüzü aşkın yerde yalın veya kalın ekli (ör. dünya-ka)⁴³ kullanılışı ile geçen, B ve C nüshalarında Arap harfli دنيا imlâsı içindeki Arapça asıllı “dünyâ” kelimesinin de *Kutadgu Bilig I* metninde, hep, son hecesi kalın ünlü bulunduran şekilli olarak (: “dünya”) transkripsiyonlanıldığı da -elif (l) taşıdığı için kalın ünlülü tesbit edilmiş bir örnek olarak - göz önüne alınmalıdır.

⁴¹ *Kutadgu Bilig I*, s. 43, beyit : 280, 282; s. 331, beyit : 3265 (mısra : a, b).

⁴² *Kutadgu Bilig I*, s. 10, beyit : 73.

⁴³ *Kutadgu Bilig I*, s. 134, beyit : 1171.